

HELTAI BÁLINT

A menlevél mint szimbólum Jókai Mór regényeiben

„Jelképek erdején át visz az ember útja”
(Baudelaire)

Jókai nagy meggyőző erővel írja le több regényében is bujdosásából való szabadulásának történetét. Eszerint a felesége, Laborfalvi Róza hősies elszántsággal szerzett számára komáromi menlevelet, amely lehetővé tette a rejtőzködésből való visszatérését, a normális életbe való újbóli beilleszkedését. Néhol a saját nevén szerepel ebben a történetben ő és Laborfalvi Róza¹, néhol más a szereplők neve², de félreérthetetlen, hogy a történet rájuk vonatkozik, övelük esett meg. Olyan evidenciaként épült ez be a szakirodalomba és a köztudatban élő Jókai képbe, hogy sokáig senkinek sem jutott eszébe kétségbe vonni ezt.³ Azt azonban feltétlenül figyelembe kell vennünk, hogy a mozzanat kizárólag Jókai szépirodalmi alkotásaiban szerepel. Az *Egy bujdosó naplójában*,⁴ a *Politikai divatokban*, *A tengerszemű hölgyben*. S hogy hogyan születtek a komáromi menlevelek, arról még *A mi lengyelünkben*⁵ is ír – ez összesen négy regény. *A barátfalvi lévita*⁶ című munkája pedig tardonai bujdosása és Laborfalvi Rózával kötött házassága szempontjából figyelemreméltó, hiszen ezek is szorosan összefüggenek a menlevél problémájával.

A történet megalkotásának indoka nyilvánvaló: Jókai Laborfalvi Róza társadalmi helyzetét kívánta ezzel megerősíteni. A jelenséget egy 20. századi példával, Hajnóczy Rózsa *Bengáli tűz* című művével is szemléltethetjük. A munka, amely egy indiai útleírás, társadalomrajz, már megjelenésekor óriási sikert aratott, és még napjainkban is igen népszerű. A híres házaspár halála után derült ki, hogy a könyvet a férj, Germanus Gyula írta, aki teljesen jogszerűen jegyeztette be magát Hajnóczy Rózsa írói álnéven is.⁷ Ezzel a csúsztatással szerette volna elérni, hogy feleségének orientalista tudós körökben és abban a közegben, ahol ő mozgott, nagyobb tekintélye, elismertsége legyen.

¹ Jókai Mór: *A tengerszemű hölgy*. 1–3. köt. Budapest, 1890.

² Jókai Mór: *Politikai divatok*. 1–4. köt. Pest, 1862–1864.

³ Néhány ismertebb munka, amely tényként kezeli a komáromi menlevelet: Zsigmond Ferenc: *Jókai*. Budapest, 1924. 36.; Szénássy Zoltán: *Jókai nyomában*. Bratislava, 1982. 47.; Nagy Miklós: *Jókai Mór*. Budapest, 1975. 78.

⁴ Jókai Mór: *Egy bujdosó naplója*. Pest, 1851.

⁵ Jókai Mór: *A mi lengyelünk*. Budapest, 1903.

⁶ Jókai Mór: *A barátfalvi lévita*. Budapest, 1897.

⁷ Hajnóczy Rózsa, G.: *Bengáli tűz*. Budapest, 1943.; = Germanus Gyula. In: Sz. Debreczeni Kornélia: *Magyar írói álnév lexikon: a magyarországi írók álnevei és egyéb jegyei*. Budapest, 1992. 193.

Jókai házasságkötésének persze nemcsak a társadalmi elutasíttósága volt nagy, hanem a család megbotránkozása is kísérte, s nemcsak azért, amiért társadalmi elfogadtatása nehéz volt. A Jókai család haragját elsősorban a felekezeti különbség váltotta ki.⁸ Az író *A barátfalvi lévita* című művével – a vallási türelem regényével – és egy országgyűlési beszéddel válaszolt családjának arra a haragra, amelyet a Rózával kötött házassága váltott ki belőlük.

A komáromi menlevél megszerzése és kézbesítése minden esetben heroikus módon történik a regényekben, leginkább a *Politikai divatok*ban. Szimbolizálja ez az összetartozást, az egymásért való, magától értetődő áldozathozatalt a szerelemben, s hogy az élet még a menlevél birtokában is viharos, veszélyekkel terhes, de ennek a birtoklása – amelyről egyébként mások nem tudhatnak – biztonságot ad. De még nagyobb biztonságot jelent az, hogy a másik félre mindig, minden körülmények között számíthatunk. A menlevél születésének politikai körülményeit egyetlen művében, a késői *A mi lengyelünkben* járta körül az író. Az elmondottakból talán már nyilvánvaló, hogy nemcsak házassága (házasságai) elutasíttóságáról és közelvalóival történt konfliktusairól van itt szó, hanem jóval többről.

Jókai a levelekkel kapcsolatban nemcsak a komáromi menlevélről ír több alkalommal a regényeiben, hanem amnesztialevélről is, amelyet Kossuth megbízásából regényes körülmények között ő adott át Rózsa Sándornak. A történettudomány ebben a kérdésben is könyörtelen volt, hiszen kiderült, hogy a híres betyárnak szóló levelet valóban az író továbbította, de Rózsa Sándorral személyesen nem találkozott,⁹ az okmányt közvetítő útján juttatta el hozzá. Két regényében azonban, az *Enyim, tied, övében* (1875) és a *Lélekidomárban* (1889) mint vele megesett történet szerepel. Ezekkel együtt immár hat jelentős munkájában bukkan fel a motívum, s ez jóval több annál, mintsem hogy önisméltásnak vagy véletlennek lehetne tekinteni. Ez a tény valami fontos művészi üzenetre utalhat, amely értelmezést, megfejtést kíván.

Ennek felfejtéséhez bővítenünk kell a Jókai műveihez adott „olvasási utasításokat”.¹⁰ Tudjuk, a szimbólumok az író prózájában jelentős kompozíciós tényezők, számottevő szövegszervező erőt képviselnek. A *Fekete gyémántok* hosszú kezdete a szén keletkezéséről például szimbólumként is értelmezhető kezdő kép, hiszen a regény az anyagi, erkölcsi, lelki értékek keletkezésének, létrejöttének a titkát kutatja. S a kezdőkép után a szimbólumot az író fogalmi síkon is mélyrehatóan kifejti. (Ilyennek tekinthető még *Az aranyember* Vaskapuja, *Az elátkozott család* komáromi földrendése, *A mi lengyelünk* elején a turai ütközet ötven oldalon keresztül történő leírása. Tímár Mihály kijön a „szoros kapun”, de nem megy be rajta. Széttörhetőek-e a vallási előítéletek? A turai csata pedig az utolsó fellángolás: szabadságharc, időskori új házasság, regényírói pálya.)¹¹ Nevezzük ezeket nagyszimbólumoknak, hiszen mind regénykezdetek, melyeknek hatóköre a teljes műalkotás.

Kisebb léptékű jelképeket is bőven találunk azonban az életműben, de a menlevéllel, amnesztialevéllal kapcsolatos alkotások kiemelkedően érdekesek ebből a szempontból. Figyelemreméltó például a *Politikai divatok* A „muszáj” című fejezetének következő kisebb részlete:

⁸ Jókay Károly levele Jókai Mórnak. In: *Jókai Mór levelezése 1833–1859*. Budapest, 1971. 66.

⁹ Lásd erre legújabban: Seres István: *Karikással a szabadságért. Rózsa Sándor és betyárserege 1848-ban*. Békéscsaba, 2012. 34–58.

¹⁰ Az 'olvasási utasítás' Török Gábor *terminus technicus*. Török Gábor: *Költői Rébusok*. Budapest, 1974. 33.

¹¹ Heltai Bálint: *Jókai Mór A mi lengyelünk című regényének irodalomtörténeti és esztétikai értékelése*. In: „Verekedni utolsó emberig”. Szerkesztette Rosonczy Ildikó. Budapest, 2009. 162.

„Másrésről ő maga [Kapor uram, a szekeres] teljes bizalommal elmondá Juditnak saját haditervét, mely szerint egy minden oldalról körülfogott városba be lehetend jutni.

– Jóformán éjszaka lesz, mire a Mátyus földére megérkezünk. (Az emlékező köznép még most is Csák Mátyás nevéől híja az általa vitatott tért.) Szerencsére a Nyitra és a Zsitva annyira ki vannak most apadva, hogy nem kell hidakat kerülnünk, ahol bizonyosan előőrsök állnak, hanem átmehetünk a gázlókon. Akkor lekerülünk Füzesnek. Ott emberséges halászsok laknak, akik mind »jó« emberek. Éjjél után csónakon átszállítanak bennünket szépen. Kocsi, ló ottmarad a tanyán halász komámnál. Nem fél tensasszonyom a víztől ugye?”

Komárom határában történik mindez a kapituláció előtt éjszakán. Korábban Judit, Lá-vay Béla fiatal felesége úgy döntött, hogy menlevelet szerez komáromi illetőségű férjének, akit fenyeget a megtorlás, ezért be kell jutnia a körülzárt városba. A lehetetlent megkísértő, de végül is kudarcot valló Bogár Imre balladájával cseng egybe ez a leírás: „Kiapadt a Tisza, / Csak a sara maradt. / Meghalt szegény Bogár Imre, / Csak a híre maradt.”¹² A kapituláció előtti napon vagyunk, a nagy küzdelem már lezajlott, elmúlt, vereséggel végződött. Teljesen adekvát, a helyzetnek megfelelő, ahogy ez Jókai soraiban a kiapadó folyók képével is alátámasztást nyer. Azért a küzdelem híre megmaradt, amint Komárom helytállásáé is – egy folklór-jelképbe tömörítve.

Mint említettük, a *Politikai divatok* az egyik olyan regény, amelyben a menlevélnek kiemelkedően fontos szerepe van. Ugyanakkor bármelyik művet nézzük, amelyben ez a **motívum** fölbukkan, annak elmaradhatatlan kísérője az erdő, a nádas, a farkas, a sebhely, a sziget, a fűzfa, a gyűrű, a malom, a szekér, a bujdosás. A felsoroltak közül a gyűrű és a sziget közismert jelképek, de a többivel is találkozhatunk szimbólumtárakban, szimbólumszótárban.¹³ És hogy a menlevél is jelkép, azt bizton állíthatjuk.

Hozzávehetjük ehhez Rózsa Sándor amnesztialevelét is, hiszen ugyanaz a jelenségcsoport. S a Bogár Imre-ballada összecsengése a *Politikai divatok* részletével – akár tudatos,¹⁴ akár bámulatatos szinkronizmus – nagyon is összetartozik a Rózsa Sándor problémával. A történettudomány és a néprajz nagyon nyersen mutatja fel a betyárok társadalmon kívüli helyzetét, bűnöző voltukat,¹⁵ de a népköltészetben, betyárballadákban mégis pozitív figurák: eszményített, a nép szimpátiáját élvező személyek. Amennyiben balladahősök, a műfaj szabályai szerint meghasonlott lelkű emberek, akik jogos szabadságigényüket csak nemtelen, kriminális eszközökkel tudták érvényesíteni, és ez számukra is lelkiismereti problémát okozott. Rózsa Sándor amnesztialevele a legalizált népi szabadságigény jelképe, ezért ezt a regényekben Jókai személy szerint adja át neki, vagyis helyesli a népi szabadságvágyat, bárhogy nyilvánul is az meg. Ugyanakkor a késői, szamosújvári Rózsa Sándor riportjában

¹² *Magyar népköltési gyűjtemény*. Szerkesztette Arany László és Gyulai Pál. 1. köt. Pest, 1872. 221–222.

¹³ *Szimbólumtár*. (Jelképek, motívumok, témák az egyetemes és a magyar kultúrából.) Szerkesztette Pál József és Újvári Edit. Budapest, 1997.; Hans Biedemann: *Szimbólumkexikon*. [Szekszárd] 1996.; Jean Chavalier-Alain Gherbrand: *Dictionarie des Symboles* 1-4. Páris. 1969. A francia szakirodalom fordítását Heltai Máriának köszönöm.

¹⁴ „Ki szeret rablótörténeteket hallgatni? Patkóról, Hajnal bandájáról, Bogár Józsi lovas útonállóiról?” Jókai Mór: *Szerelem bolondjai*. Budapest, 1963. Mindenféle rablótörténetek című fejezet. 252. A kritikai kiadás magyarázó jegyzete megemlíti ezzel kapcsolatban Bogár Imre balladáját is. Ez a tudatosságot valószínűsíti.

¹⁵ Például Szentí Tibor: *Bevezető gondolatok a betyárvilágról és betyárfolklórról*. In: Szentí Tibor: *Betyártörténetek*. Budapest, 2000. 11–61.

polgári nézőpontból is értékeli a kérdést.¹⁶ Bogár Imre és Rózsa Sándor is jelképes folkloralakok, ehhez kétség nem fér. Az *Enyim, tied* övében A gerilla című fejezetben a szabadságharc szabadcsapatairól ír Jókai, köztük Rózsa Sándoréről is.

„Rózsa Sándornak, kit az ideig nem bírt elfogni semmi hatóság, bűnbocsánatot adott a kormány azon ajánlatára, hogy az Alföld futó betyárjaiból lovas gerillacsapatot alakít, s harcolni viszi őket. A bocsánatlevéllel éppen e sorok írója kereste őt fel egy zivataros éjszakán a félegyházi homokbuckák között. Az is regényes jelenet volt, de nem tartozik tárgyunkhoz. Ezek is jól harcoltak, s jó barátoknak nem tettek kárt.”¹⁷

Ugyanerről így ír *A lélekidomár*-ban:

„E munka írója több év előtt látta az elitélt Rózsa Sándort a szamosújvári fegyházban. A hírhedett rablóvezér itt szabómesterséget űzött: a fegyverek legkisebbike, a varrótű volt a kezében, katonanadrágokat varrt. Régi ismerős volt. 1848-ban a magyar kormány amnesztiát adott a már akkor is híres rablóvezérnek, azon feltétel alatt, ha cimboráival együtt a csataterre megy, a haza védelmében keresni bűnbocsánatot. A kormány amnesztiáját e mű szerzője vitte el Rózsa Sándorhoz a pusztai csárdába, mely a rablók tanyájául szolgált. A másodszori találkozásnál mondá a rabnak szemrehányólag:

– Hát önnek harmadszor is ide kellett kerülni? Nem tudta megbecsülni a kétszer visszakapott szabadságát?”¹⁸

A lélekidomár Rózsa Sándor képe már árnyalt, nem keveredik benne a rabló a politikai üldözötttel, azonban Kossuth amnesztialevele idején is fennállt már a rabló és a társadalmi renddel szembenálló egyén problémája. Ha eltekintünk ettől az „apróságtól”, nyilvánvaló, hogy az amnesztialevél a visszanyert szabadságot jelenti minden esetben. És ki kell még emelnünk egy fontos mozzanatot: az *Enyém, tied, övében* „zivataros éjszakán, homokbuckák között” történik a kézbesítés, *A lélekidomár* villanásszerű emlékezésében „pusztai csárda” a helyszín. A zivatar, a zivataros éjszaka, a csárda nagyszótáraink stílusminősítéssel ellátott szócikke.¹⁹ A nyelvész szócikk-írók is úgy tartják ezekről a szavakról, hogy a logikai jelentésen kívül van bennük hangulati többlet. De már Petőfi is megírta, hogy: „Éjszaka, zsványok, csákányok, pisztolyok... Ha jól megfontoljuk, ez nem tréfadolog.”²⁰

Tartózkodnunk kell természetesen az önkényes stílusminősítésektől, de a szóhangulat egy lépés a szimbólum felé.

A Politikai divatokban bináris szimbólumpárral találkozhatunk. Akivel Szerafim gyűrűt váltott (Zelevi Róbert, Fertőy), abban nem volt sok köszönet, hiszen a két fél nem tartozott igazán össze. Judit és Lávay Béla megegyező sebhelye jelenti az igazi összetartozást. A komáromi menlevél megszerzésének folyamatában lesz világos Judit számára, hogy abban személyleírást is adnak, s a különös ismertetőjegy megnevezése meghatározó lehet egy személyleírásban, illetve a menlevél használhatóságában. Bélának pedig párbajban szerzett hosszú sebhely van a homlokán. Melchior, a fiatal doktort szinte kényszeríti, hogy vágjon egy ugyanolyan sebet őrá, mielőtt Komáromba indulna. Melchior pontosan tudja, milyen

¹⁶ Jókai Mór: *A szamosújvári fegyenctelep*. In: Jókai Mór összes művei. Budapest, 1894-98. 61. kötet. 326–333.

¹⁷ Jókai Mór: *Enyim, tied, övé*. Budapest, 1964. 1. köt. 148.

¹⁸ Jókai Mór: *A lélekidomár*. Budapest, 1967. A rémper hőse című fejezet, 25.

¹⁹ zivatar (választékos) – *Magyar értelmező kéziszótár*. Budapest, 1972.; *A magyar nyelv értelmező szótára*. 7. kötet. Budapest, 1966.; éjszaka (választékos) – *Magyar szókincstár*. Budapest, 1999. Tinta könyvkiadó; csárda (régies, tájnyelvi) *Magyar szókincstár*. Budapest, 2000.

²⁰ Petőfi Sándor: *János vitéz*. 6. ének.

Béla sebe, hiszen ő látta el akkor, amikor párbajban megsérült. Juditnak ez a cselekedete sokkal mélyebb, mint a fába vésett szívek gesztusa vagy a mai divat szerinti kölcsönös tetoválások. Valódi funkciója is van, a szerelemben egymásért hozott áldozat magától értetődő voltát mutatja, illetve hogy egymásra minden körülmények között számíthatunk.

Vissza kell utalnunk a folklorisztikus jellegre is: szintén népballadában jelenik meg a szerelem, az összetartozás ilyen szintű áldozatra képesítő ereje.²¹ Az is jól jár, aki az áldozatot hozta, jobban, mintha nem vállalta volna annak kockázatát. Nem tekinthetjük ezt szándékos folklórutalásnak, de arra mindenképpen jó, hogy lássuk, nem a szélsőséges ábrázolás hajszolásáról, nem különlegességek halmazáról, hanem nagyon mély emberi igazságok kifejezéséről van szó Jókai műveiben – nem csak epikus eszközökkel. Ha Szerafin valakivel gyűrűt váltott (Zelevi Róbert, Fertőy), az szinte átokká vált, elsősorban önmaga számára. Judit és Béla sebhelye komplex dolog. Megerősítik ezt az összetett jelentést azok a Jókai hősök is, akik sebet kapnak, vagy sebhelyet viselnek. Sebet kapni, sebhelyre szert tenni leginkább párbajban vagy csatában lehetett Jókai korában. A virtus, a bátorság, a hősiesség jegye volt ez mindenképpen. A sebhellyel megjelölt Jókai hősöket mindig valamilyen pátoasz, szinte szakrális légkör lengi körül. Szemléletes erre Miklós báró esete a *Kárpáthy Zoltánban*:

„Miklós haragosan vág hozzá e gúnyra. Dabroni felfogja a kardjával a nehéz csapást, s végig eresztve azt kardja élén, a keresztpajzs lapján engedi elveszni annak mérgét, s azzal vissza egy alvágást intéz a báróra, egyikét azon gonosz csapásoknak, miknek sebe gyógyíthatatlan; s amint a báró hirtelen annak védelmére fedetlenül hagyja baloldalát, egy csapással odavág nyakához. Haj! Az éles kard ott behatott! A két segéd iszonyodva takarja el arcát. A báró nyakából egyszerre vastagon ömlik alá a vér, elborítva egész mellét. A következő pillanatban egy irtóztató ordítást hallani; Miklós a düh vak elszántságával rohant ellenfelére. Egy kardvillanás látszott, egy csattanás hangzott és azután – ott feküdt a földön a spadassin, szótlantul és sápadtan. A segédek odafutottak feleikhez. – Nincs semmi baj! – dörgé Miklós, kezével befogva sebet. – Egy kis érvágás az egész. De ez nem fog vívni többet! Amazok elszörnyedtek. Az irtóztató csapás keresztülvágta a kardmarkolat védőpajzsát és keresztül a markolatot a kézzel együtt; a spadassinnak nem maradt csak a csonka karja. – Istené legyen a dicsőség! – hörgé Miklós, s nyugodtan segítette meztelen melléről letörölgetni a vért, míg az orvos azt a roppant mély sebet nyakán összevarrta... Ah, hogy futottunk (mint gyermekek) néhány hét múlva utána, midőn legelőször kijött az utcára, fekete ragasztvánnyal fedve gyógyuló sebet, hogy mutogattuk őt egymásnak, s hogy szerettük volna megcsókolni azt a drága sebhelyet és azt a kezét, amely azt visszaadta!”²²

A tardonai erdővel találkozhatunk a *Politikai divatokban*, *A tenger szemű hölgyben*, de legrészletesebb leírását *A barátfalvi lévita*ban kapjuk. Az előbbi kettőben a komáromi menlevél történetének két változatát olvashatjuk, az utóbbiban a menlevélről nem esik szó, de Tardona és Laborfalvi Róza okán hasznos ezzel is foglalkoznunk. *A barátfalvi lévita* késői regény, voltaképpen ezzel reagált Jókai a család felekezeti sovinizmusból táplálkozó haragjára, melyet e friggely kiváltott. Egy sikeres házasság, egy országgyűlési beszéd a vallási türelemről, és legnyomatékosabban *A barátfalvi lévita* című regény az író válasza erre. A mű meghatóan ábrázolja a protestáns prédikátorcsaládból átokkal kitagadott fiú és a katolikus asszony házi boldogságát, s ebben kitér arra is, hogy egy szeretetkapcsolatba hogyan épül be szervesen a másik fél vallási szokásainak a tisztelete, sőt szeretete. (Óvó keresztve-

²¹ Vargyas Lajos: *A magyar népballada és Európa*. 2. köt. Budapest, 1976. 475., 477.

²² Jókai Mór: *Kárpáthy Zoltán*. Budapest, é. n. 2. köt. 183–184.

tés, betlehemezés stb.) Aláfesti ezt a bükki falut övező rengeteg erdő leírása, ahol a világnak nincsen szája, ahol a lélek világában el lehet mélyülni. Ady Endre szimbolista világából ismerős ez a költői eszköz a későbbi kor olvasói számára.²³ Az ősvadon leírása talán az Itt van hát Barátfalva és A világon kívül című fejezetekben a legérzelmesebb.²⁴ A tardonai bujdosás kétségtelenül jót tett az életműnek, itt vált igazán elmélyült, a valósággal szembenézni képes, az élet valódi értékeire rátaláló íróvá, emberré Jókai. Ide érkezik a menlevél is. Aki hozza – legyen az Laborfalvi Róza vagy Hargitay Judit –, annak is meg kell járnia „a lélek hosszát”. A történet bármely változata nemcsak kalandok sorozata, hanem belső lelki történések titokzatos mélyáramlata. Utazás a Föld középpontja felé, olvashatjuk a Verne-regény címében, utazás a lélek mélységeibe,²⁵ sugallja a Jókai jelkép.

A bükki erdőkben Tardona környékén farkasok tanyáztak. Jókai bujdosása idején igencsak elszaporodhattak, hiszen a regényeiben nagyon sokszor találkozunk farkasokkal (*Kőszívű ember fiai*; *Damokosok*; *Régi jó táblabírák* stb.) *A barátfalvi lévitában* azonban különösen sokszor fordulnak elő,²⁶ de elmaradhatatlan „kellékei” a komáromi menlevél szempontjából két legfontosabb regénynek, a *Politikai divatoknak* és *A tengerszemű hölgynek* is.

„Csak siessünk, jó András, siessünk; ez kutyaugatás, ott falunak kell lenni közel. András megrázta búsan a fejét, s erősebben fogta lovai gyeplűjét, amik egy idő óta különösen hegyezték füleiket, s minden útban eső tőkétől félve kezdtek oldalogni.

– Ugyebár az kutyaugatás?

– Nem, tensasszonyom, ez nem kutyaugatás – ez farkasordítás.

Alig mondta ki, hét darab ordas ugrott ki a bozótból,²⁷ s keresztülbaktatott az úton; meg lehetett őket számlálni, amint egymás után ügettek. Egy ózet üldöztek mind a heten, melynek csak csörtetését lehetett hallani a csalitban. A farkasok számba sem látszottak venni a szekéren utazókat. Ősszel nem igen szokták megtámadni az embert, csak a téli éhség teszi őket vakmerőkké. Hanem azért mégis borzalom velük találkozni, oly magányban, ily időben. Messziről látni zöld tűzű szemeik villogását; az ember tudja, hogy azok, amik ott csörtetnek, a halál kutyái közül valók, kiket gazdájuk élő hússal, meleg vérrel táplál.”²⁸

A tengerszemű hölgyben ugyanerről rövidebben:

„...Ő azután elmondta nekem – igen röviden –, milyen beteg volt, előbb akart jönni, de nem lehetett, most is szökve jött ki Pestről álnév alatt szerzett útlevéllel. Sok baj érte az úton. A hófúvás alatt eltévedt a Bükkben a hosszú úton idáig. Alig tudott bevergődni. Rettegett a farkasoktól,²⁹ amiknek az ordítása az erdőből kihallatszott.”

²³ Lásd például Ady Endre *Az eltévedt lovas*, *Pénz a remeteségben*, *A bozót leánya* című verseit.

²⁴ Jókai Mór: *A barátfalvi lévita*. Budapest, 1969. 70–122.

²⁵ A szimbólumtárak szerint lélekjelkép, illetve szentély, ahol szentek megpihennek.

²⁶ Egy vadászati statisztika szerint *A barátfalvi lévita* (1897) első megjelenése előtti évben ugyancsak megnőtt a farkasterítékek száma Zemplén megyében: 1895-ben 16, 1896-ban 47 állatot lőttek ki. In: Faragó Sándor: *A történelmi Magyarország vadászati statisztikái 1879–1913*. Sopron, 2009. 300.

²⁷ „Alusznak némán a faluk/Múltat álmodván dideregve/S a ködbozótból kirohan:/ Ordas, bölény, nagy mérgű medve” (Ady Endre: *Az eltévedt lovas*.)

²⁸ Jókai Mór: *Politikai divatok*. Budapest, 1963. 222–223.

²⁹ A *Szimbólumtár* 143–146. alapján két jelentését emelem ki: lehet a múlt, a pusztítás jelképe, de halálszimbólum is. A *Dictionnaire des Symboles* a „loup” címszó kilencféle lehetséges értelmezését adja meg. Ezek közül néhány érdekesebb: pokol, vadság, rosszul kordában tartott erők (például düh) – ez utóbbiban benne rejlik a megbízhatatlanság, kiszámíthatatlanság jelentése is.

Mindegyik hivatkozott jelentése találó lehet az adott helyzetben. A sokféle lehetséges jelentés a jelkép erőteljes, komprimált sugárzó, sugalló képességét jelzi. Benne van akár a múlt pusztító ereje és a halálveszedelem is. Szörnyű erőkön kell úrrá lenni, de Judit is, Róza is mindezek ellenére célhoz érnek.

Talán a 'sziget' visz legközelebb a menlevél teljes értelmezéséhez, mert ez a közismert jelkép³⁰ is gyakran előfordul Jókai műveiben (Nepean-sziget, a senki szigete, a komáromi Duna-sziget). Komárom városa maga is sziget. Lávay Béla József nádor fogadására írt beszédvázlata, melyet végül is nem mondott el, így hangzik a regényben:

„Uram, azon városba léptél, melyre nézve e hon földé egyedül mostoha anya. Nyolcvanöt év előtt a földindulás rommá döntötte ezt: a romok alapján új város épült. Ötvenkét év előtt az árvíz pusztította el; a pusztaságnak újra lakói lettek. Harminc éve tűz emésztette meg; hamvaiból ismét újra támadt. Húsz év óta a várerődítés egész negyedét rontá le s tette legelővé, a város odább ment, és újra fölépült. E kis tér lakóit minden csapás üldözé, maga az alattuk álló föld is. És imé, e házsorok, e templomok beszélnek és mondják, hogy e nép még csapásaiban is szereti, imádja és nem hagyja el szülőtte földét. Uram, e csodás honszerem bűvkörébe lépj be, és maradj meg abban, mert aki azon belül van, az mindvégig sértetlen!”³¹

A szimbólumtárak biztonság, boldogság, menedék jelentései illenek a szigetre leginkább, de ebben a részletben a folytonos megújulás jelentése is benne van. Ideillik még egy mondat a regényből, Hargitay Judit mondja ezt az ostromgyűrűbe zárt Komáromról a „végnapokban”:

„Akik ott benn vannak, azoknak sorsa meg van váltva, azoknak élete biztos lesz, azokat semmi veszély nem éri.”³²

Komáromban menlevelet is írnak az odatartozóknak. Születése jogán, élete, tevékenysége jussán és lelki mélyáramlatok összegződése okán Jókai mindenképpen komáromi volt a jelkép értelmében is. Megillette volna.

A menlevél kézbesítését a következőképpen írja meg *A tengerszemű hölgyben*: „Nőm elővette a keblébe elrejtett papírdarabkát; kicsiny kis szürke cédula volt; de kincs abban az időben. Ez volt az én megszabadulásomnak a záloga. Egy komáromi menlevél. Olyan egyszerű módszere a megszabadításnak, mint a Kolumbusz tojása. Mikor Komárom vára kapitulált, az ottani várórség tisztjei menlevelet kaptak, mely életüket és szabadságukat biztosítja, s a besorozástól is fölmenti. Egy ilyen menlevelet szerzett meg számomra a feleségem. Igen egyszerű módon. Szigligetinek volt egy testvére a komáromi várórségben, Szathmáry Vince (ez volt a családnevük); az íratott be engem a kapitulált tisztek sorába, mint honvédhadnagyot, s elhozta a nevemre szóló menedéklevelet a feleségemnek. Ezért kellett nekem rejtekben maradnom. Tehát az olajág két levelét meghozta az én 'galambom': 'élet' és 'szabadság'. De hát a harmadik? Még az várat magára. Még nem szabad innen kimozdulnom. Várnom kell, másodszer is visszajön értem. Mert afelől már biztosítva vagyok, hogy el nem

³⁰ A *Szimbólumtár* 50–51. a biztonság, menedék, magány jelentéseket adja, a *Dictionnaire des Symboles* az „ile” (sziget) címszó alatt a nehezen megközelíthető lelki központ, szentély, béke jelentéseket.

³¹ Jókai: *Politikai divatok*.

³² Jókai: *Politikai divatok*.

ítélnék, de azt megtehetik velem, hogy internálnak a születési helyemre, Komáromba, s az új kinszenvedés volna rám nézve.”³³

Veszélyes dolog a szimbólumot egyértelműsíteni, hiszen akkor már nem is igazán szimbólum. Mégis tegyünk egy próbát: a szimbólumtárak megadott jelentéseiből (értelmezési lehetőségeiből) alkossunk egy füzért – természetesen a legkedvezőbb jelentésárnyalatokat választva ki. Milyen eredményre jutunk?

Az elapadt dicsőség és a nagy veszély idején két összetartozó ember továbbra is össze akar tartozni. Ehhez nagy próbákon, nehézségeken kell úrrá lenniük. Emberfeletti erőfeszítéssel, a szeretet erejével, próbájával kell megszerezni azt a kincset (a menlevelet, mentességet), ami ezt lehetővé teszi, egy szigeten (Komáromban). A főhős már megjelölt ember,³⁴ a felesége, aki a hősi erőfeszítést véghez viszi érte, szintén megjelölteti magát, és minden sikerül neki. A rejtekhelyre vezető út ellenséges táboron keresztül vezet.³⁵ A rejtekhely, „ahol a világnak nincsen szája”, ahol a főhős elrejtőzik, egy rengeteg erdő,³⁶ mely egyben sziget is.³⁷ A megszerzett menlevél rejtekhelyre való eljuttatásában a legnagyobb veszélyt a farkasok³⁸ jelentik.

A késői regényben, *A tengerszemű hölgyben* a védlevél átadása „barátságos, meleg szobában történik”, a *Politikai divatokban* összetett módon. Sokáig nem látjuk az oltalomlevelet, de amikor az író láttatja, az egyszerre véd a politikai rosszakarattól, a kapzsiságtól és az anyai átoktól. Mit is jelent tehát az amnesztialevél, *geleitschein*, oltalomlevél? A visszanyert szabadságot, amellyel jól kell gazdálkodni, megmaradást, újrakezdést, szeretetet, dühök közömbösítését. És az ezt kísérő motívumok, a sziget, a rengeteg erdő, a seb, a sebhely, a szentség a transzcendencia, a spiritualitás világa felé tendálnak, míg az éjszaka, a zivatar, a farkas infernális világot idéznek. Ezek a szimbólumok látens erői a művészi szövegnek. Néhol a szabályos cselekményvezetés ezeknek rendelődik alá. Sugárzó, sugallatos szavak, ahogy Mallarmé mondja?³⁹ Az mindenképpen elmondható Baudelaire-rel, hogy „*Jelképek erdején visz az ember útja*”, ha Jókait olvas. S ezek sokkal fontosabb írói eszközök a művész repertoárjában, mint amilyen súllyal eddig kezeltük őket.

³³ Jókai: *A tengerszemű hölgy*.

³⁴ Evidenciaként kezelhetjük az ide vonatkozó biblikus megfeleléseket: „Menj át a város közepén, és jegyezz egy jegyet a férfiak homlokára, akik sóhajtanak és nyögnek mindazokért az útálatosságokért, amelyeket cselekedtek annak közepében... – Menjetek át a városon ő utána, és vágjátok; ne kedvezzen a ti szemetek és ne szánakozzatok: Vénet, ifjat, szűzet, gyermeket és asszonyokat öljetek meg mind egy lábíg, de azokhoz a férfiakhoz, akiken a jegy van, ne közelítsetek...” (Ezékiel 9.4-6.)

³⁵ Óhatatlanul eszünkbe juttatja ez a 18. zsoltárt: „Mert általad táboron is átfutok, és az én Istenem által kőfalon is átugrom”. Zsolt. 18.30. Tudjuk, Jókai alaposan ismerte a református zsoltárokat.

³⁶ Jelenti a szentélyt, a lélek, az elmélyülés világát, ahol a szentek megpihennek.

³⁷ Jelenti a biztonságot, a menedéket, de egyben lelki központ is – spirituális érték –, ami nehezen érhető el.

³⁸ A farkas a pusztítás, a halál, a kiszámíthatatlanság, a veszélyek szimbóluma.

³⁹ Zoltai Dénes: *Az esztétika rövid története*. Budapest, 1987. 421.